

Vissza kellett lépnünk

Slobodan Tišmával Orcsik Roland beszélget

– Slobodan Tišma Újvidékről érkezett hozzánk, és a legutóbbi regényének a helyszíne is Újvidék. A kötet magyarul is megjelent a FISISZ és a Jelenkor Kiadó fordítássorozatában. Az első kérdésben Jugoszlávia felé terelném a beszélgetést. Az utóbbi időben nagyon sok filozófus és író gondolkodott el Jugoszláviáról, arról az időszakról, amikor még létezett ez az állam. Úgy tűnhet, Jugoszlávia árnyéka ma is köztünk van, és sehogyan sem tudunk elszakadni tőle, túllépni Jugoszlávia romjain. A Bernardi szobája című NIN-díjas regényedben is sok helyen foglalkozol ezzel a témával: a térnek egyfajta politikai, művészeti, egzisztenciális, és bizonyos értelemben véve kívülről jövő bemutatásával. Kínóz-e téged ez a múlt, vajon ez egy olyan árnyék, amelyet nem lehet átugorni? Illetve az említett regény után is foglalkoztat-e ez a kérdés?

– Erre már többször válaszoltam az elmúlt időszakban. Akik ismernek, azok tudják rólam, hogy nem igazán foglalkoztat a reális, a valós világ. Nincs gondom Jugoszláviával, én ugyanis egy belső világban, úgy is mondhatnám, egy belső száműzetésben élek. Azt nem mondanám, hogy lehunyom a szemem a világ dolgai előtt, tudom, mi minden történt a kilencvenes években, de mindenképpen ezen kívül élek. Sokan vallják, hogy az ember politikai lény, és bizonyos dolgokért igenis harcolni kell. Megértem ezt az álláspontot, de más a profilom. Mindig is marginális helyzetben voltam és ott is maradok, még akkor is, ha időnként elszörnyedek a történeteken. Az *Iszonyat* című szövegemben is – amely szintén Gyúrvideken, Újvidék egy kifordított világában játszódik, valamiféle srebrenicai háttérrel – azon gondolkodom, kell-e és hogyan lehet erről az eseménysorról, a közelmúltról gondolkodni. A *Bernardi szobája* című regényem – amelyet Orcsik Roland kiválóan fordított le magyarra – egyik fő vonulata egy

olyan momentum, amit nem igazán vett észre sem a kritika, sem az olvasók. Két figura áll szemben a regényben, egy gyúrvidéki – tehát vajdasági – szereplő és egy szerb nevű zágrábi horvát kereskedő, akiről kiderül, hogy egy csaló. A kereskedelem amúgy is mindig problémás szakma, az igazi kérdése az, ki veri át a másikat. Nem volt szándékomban egy csaló horvátról írni, de valahogy így adódott. Nem az érdekel, ki a hibás a történetben, és különösen annak fényében igaz ez, hogy ő egy atipikus horvát figura: szerb neve van, de horvát kaj nyelvjárásban beszél. Nem a hamis valóság megteremtése volt a célom ebben a műben. A regény főszereplője, Bernardi egy létező horvát bútortervező, aki a hatvanas–hetvenes évek horvát modernizmusának fontos szereplője volt.

– *A hatvanas években kezdted szövegeket megjelentetni, főleg verseket, és performance-művészettel is foglalkoztál az Ifjúsági Tribünön. Tolnai Ottóval, Domonkos Istvánnal, Végel Lászlóval és Várady Tiborral is együtt dolgoztál és szoros barátságot ápoltál. Verseid magyarul először az Új Symposionban jelentek meg.*

– Igen, Kiss Jovák Ferencnek a fordításában, aki később Vesztegh Ferenc álnéven kapcsolódott be az irodalomba. Jung Károly is fordította a verseimet. Ferencsel együtt nőttünk fel, ötévesen együtt jártunk a Papp Pál utcai óvodába, azóta barátságban voltunk.

– *A hatvanas években együtt lélegzett a jugoszláv művészeti szféra, nemcsak a vajdasági, hanem a szlovén, a szerb, a horvát és a macedón is, kölcsönösen megihlették egymást. A Bernardi szobája az én olvasatomban pontosan ennek az időszaknak a belső emigrációban való létezését írja le valamilyen módon. Ha nem is foglalkoztat a korszak politikai valósága, vajon érdekel-e az időszak kulturális valósága? Főleg annak tükrében kérdezem ezt, hogy te nemcsak az említett kapcsolathálóban voltál aktív szereplő, hanem a nemzetek, az országrészek közötti kulturális együttműködésben is élen jártál.*

– Minden bizonnyal így van, ahogy mondod. Sajnálattal tölt el az, hogy mindez már a múlté, hogy ezeket a kapcsolatokat mindinkább a múlt részeinek tekinthetjük, lényegében meg is szűntek. Sok-sok szerző rendszeresen visszajárt az újvidéki Ifjúsági Tribünre egész Jugoszlávia területéről. Az OHO csoporttal teljesen megszűnt a kapcsolat, de Zágrábbal újraéledt. A hatvanas–hetvenes években szerkesztőségi tagunk volt Zvonko Matković, a képzőművészeti részért felelt. Most a fiatalabbakkal dolgozunk együtt, például Branko

Čegeccel, a zágrábi Meander Press Kiadó vezetőjével van élénk kapcsolatunk. Az ősszel jelenik meg a *Bernardi szobája* az ő gondozásukban. Felajánlottam neki, hogy ha gondolja, le lehetne fordítani horvátra a szöveget. Čegec azt mondta, esze ágában sincs átültetni horvátra, nincs szükség fordításra. Miközben a történetben Pišta Petrovic főhős és a horvát kereskedő más-más nyelven beszél. Utóbbi zágrábi nyelven szólal meg, ezt Pišta nem beszéli, de teljesen megérti. Zvonko Matković utólag szól, hogy a horvát részeket mégiscsak át kellett volna nézni közlés előtt. Úgy érzem, hogy a horvátom már nem annyira jó, mint régen volt. Nyelvi szempontból tényleg van ebben a regényben néhány érdekesség. A szerb kereskedőről azt is feltételezhetjük, hogy – mivel telefonon veszi fel a kapcsolatot a másik hőssémmel – igazából nem ismeri a horvát nyelvet, csupán el szeretné hitetni, hogy beszél horvátul. Branko Čegectől idén január másodikán kaptam egy újévi üdvözlőlapot, és abban írta meg, hogy ki szeretné adni a művet. Eléggé meglepett, de örültem neki. Vladimir Kopicl barátommal gyakran járunk horvát irodalmi rendezvényekre, a regényem az őszi könyvvásárra jelenik meg. A horvátoknál is gyakran szerepelek performance-művészként, az egyik fellépésemet egy német társaság felvette, és ezután meghívtak egy magdeburgi vendégszereplésre.

– A hatvanas–hetvenes évek performance-művészete igen fontos korszakjelenség volt. Branimir Bošnjak szakértő úgy látja, hogy ebben az időszakban kezdődik a jugoszláv – tehát például a szlovén, a szerb, a horvát – költészetben a konceptualitásra való rákérdezés, a nyelv határainak feszegetése. A szlovén OHO csoport is a konceptualizmus fő kérdéseit boncolgatta: mi a nyelv, mi a médium az irodalomban. Ebből a kérdéshálóból nemhogy nem léptél ki, hanem szerintem munkásságodnak továbbra is ezek a legfontosabb kérdésfelvetései.

– Az említett időszakban valóban a konceptuális költészet, egy alapvetően nyelvi költészet volt a munkásságunk középpontjában. Nyugaton ezt Charles Bernstein művelte a legmagasabb szinten, előtte pedig Mallarmé protomodernizmusa is hasonló volt, talán valójában vele kezdődik a jelenség. Ekkor az volt a legfontosabb kérdés: mi is a művészet? A konceptuális költészet erre kereste a választ. Mi oda jutottunk el, hogy az általunk művelt nyelvi költészet a művészet vége, mert maga a nyelv a tökéletes médium. Joseph Kossuthnak volt egy jó megoldása, amely a vizuális és a verbális közé helyezte a választ: a szék ideája és a fék szó volt az, amivel

operált és amiből kiindult. A költészetünk megértéséhez és befogadásához – ezt mi is beismertük annak idején – nagyfokú előtűdás szükséges. Fölmerült annak a lehetősége, hogy ez egy zsákutca, hogy nem foglalkozhatunk csak és kizárólag a nyelvvel. A kritikusok nem értették, mit csinálunk, ez nem egy kommunikatív műfaj. A verseink, a nyelvi költészet a narratív folyamatok hulladékaiból alakult költészetté, és ez volt a vége az eredetileg föltett kérdésnek. Elértünk valaminek a végére, és egy idő után vissza kellett lépnünk ebből a végletből, ebből a végtelen hermetizmusból ahhoz, hogy valamilyen új úton tovább tudjunk mozdulni. Csak a nyelv volt a fontos: elvetettük a narratív megoldásokat, a szavakból kollázsszerű költeményeket készítettünk. Ez volt a vége. A próza felé fordulás segített elmozdulni a végpontról. Felhasználtam a prózában a korábbi tapasztalataimat, és az eredmény egy jóval érthetőbb szövegtípus lett – elégedettséggel töltötte el az olvasót, e nélkül pedig mit sem ér az irodalom. Ezt egyfajta előrelépésként éltem meg: úgy érzem, jó koncepció felé indultam el. Először elbeszéléseket írtam, utána vallásos töltetű szövegeket, majd ismét az elbeszélések felé indultam, ekkor születtek a Gyúrvidék-szövegek első darabjai. Utána az első regényem, a *Quattro stagioni* következett (magyar fordításban a tervek szerint az újvidéki Forum Könyvkiadó Intézet jelenteti meg a közeljövőben), majd a *Bernardi szobája*, és még kettő, de egyes szövegek még közlésre várnak. Nem tudom, hogy ezek megjelennek-e valaha, ugyanis számomra nem maga a könyv, hanem az írás, az alkotás folyamata, a benne levés az érdekes. Nem a közönség érdekel, hanem az az egy szem olvasó, akivel minden adott esetben szembekerülök. A szövegemet is ennek az elvont olvasónak írom, nem a közönségnek.

– *Érdekesnek találom, hogy amikor a hatvanas–hetvenes évek végén a művészet végének a problémájával foglalkoztok, akkor ez mondjuk az említett Kossuth esetében nem vált problémává, ott egy szabad kísérletezésről beszéltek. Miroslav Mandić és Slavko Bogdanović mellett te is aláírtad a Vers a filmről című verset, amelyet Ladik Katalin fordításában közölt az Új Symposion. Emiatt a költemény miatt Tolnai Ottónak le kellett mondania a főszerkesztői posztról. Vagyis hirtelen politikai problémává vált az, ami elsődlegesen mégiscsak a neoavantgárd szellemében keletkezett nyelvi experimentalizmus és nem más. Ugyanakkor Miroslav Mandić volt a főkolompósa a költeménynek, és ő mégsem volt annyira ártatlan. Ekkortájt kivonultál az irodalomból – ahogy például később Domonkos István*

– *de nem emigráltál, hanem punkrockkal kezdted foglalkozni. Van-e élet a punkon és a rock and rollon túl?*

– Arról kell itt először beszélnem, hogy hogyan kapott politikai dimenziót a konceptuális költészet. Mi annak idején úgy véltük, hogy bármi lehet a művészet tárgya, és így került sor arra, hogy Miroslav Mandić megírta ezt a verset, amelynek a *Sutjeska* című film volt a témája. Nem az volt a szándéka, hogy politikai botrányt keltsen, de ekkor kiderült, hogy mégis vannak olyan politikai tabuk, amelyek érinthetetlenek. Miroslav Mandić nem politikai kérdést akart generálni. Én azt vallom, hogy a művészet igenis politika, megpróbálja befolyásolni a világunkat, de nem banális célokkal: nem az a művészet célja, hogy a jobb életlehetőségekről vagy Koszovó visszaszerzéséről beszéljen. A művészet sokkal fontosabb dolgokkal foglalkozik. Művészeti célként a jobb életlehetőségek kérdése számomra teljesen értelmetlen. Mindaz, amit Miroslav Mandić alkotott, nagyon távol állt a politikától. Észre kell venni, hogy a hangsúly itt a médiumon van: hogyan jelenik meg a művészetben az, ami politika, de mégsem az. Egészen hétköznapi példát mondanék erre: Szerbia szeretne belépni az Európai Unióba, de a legkevésbé se érdekli Európa lényege, az európai kultúra. Ilyenkor mindig azt mondom, hogy ez a legfontosabb, és ez számotokra is elérhető: a zene, a kultúra, a művészetek, és ebből most is részesedni lehet. Jobban érdeklik őket a különböző fejlesztési alapok, és ez egyfajta kigúnyolása az európai eszmének.

– *Egy szlovén teoretikus szerint az utóbbi időszakban sokaknak van úgynevezett Tito-nosztalgiaja, mások pedig az erőteljes jugonosztalgiát érzik a különféle jelenségekben. A szellemi alapokról szólva: a munkáiban egészen nyilvánvaló a nosztalgia valamiféle alapeszmék iránt, viszont itt nem az úgynevezett fundamentalista alapokra gondolok, hanem például Mahlerre, akit sokszor idézel is. A Bernardi szobájában is van egy európai motívumod: az óceán, egy klasszikus európai toposz. Nosztalgikus szerzőnek tartod-e magad?*

– Igen, de nem jugonosztalgiaként határozom meg ezt a jelenséget, én az európai eszmék iránt érzek nosztalgiát. Ezt az ógörög kultúráig, az antik világig és az őskorig vezetem vissza. Mindenem a mediterrán világ, a mi vidékünk. Az antik világ irodalmi és kulturális értékeit Sreten Marić tanárom tanította meg velem. Ez jelenti számomra ma a legfontosabb értéket. Viszont úgy érzem, hogy a

mai írók nem igazán ismerik ezeket a kincseket. Számomra ez egy olyan világitótorony, amelyet a mai napig követek. Az *Iszonyat* című regényemből olvastam fel az újvidéki Bulevar Books irodalmi fesztiválján. A felolvasott részletben összevettem Srebrenicát az antik tragédiák világával. Ekkor az egyik néző kikelt magából, hogy ilyet nem lehet tenni, ez szentséggyalázás. Akkor rosszul reagáltam, és zavaromban összevissza beszéltem. Szerintem az egész antik világ ott él a mai irodalomban, és akkor is megkerülhetetlen, ha épp Srebrenicáról szólunk. Egy másik tanárom óráin – német irodalmat tanított a gimnáziumban – két éven át európai romantikát olvastunk, Hoffmant, Kleistet és a többieket, vannak olyan szövegek, amelyeket ma is fejből fel tudok mondani. A francia szimbolizmust is felfedeztem magamnak, illetve a zene is fontos számomra: a korai barokktól Mahlerig tart az az időszak, amely nagy hatással volt rám, és ezek iránt igen erős nosztalgiát érzek. Visszatérve Srebrenica és az antik világ összehasonlítására: ez lényegében egy adornói kérdés: lehetséges-e irodalmat írni Srebrenica, egy abszurd, értelmetlen jelenség után? Az antik hősöknek volt tartásuk, fel voltak készülve arra, hogy megéljék a tragikumot. Ezzel szemben Srebrenica pusztán „meztelen történelem”, egyszerű büntett, ahogy Auschwitz is az volt. Lényegtelen, hogy ezer vagy nyolcezer halálról beszélünk – és erről ma is vita folyik –, semmi jelentősége sincs a számok körüli csetepaténak, nem ez a lényeg, nem ér fel az antik eszmékhez és tragikumhoz, az antik hősök tartásához.

– *Adornót és a művészetről idézett egyik legfontosabb kérdését említetted, lehet-e Auschwitz után verset írni. Én most azt kérdezem tőled, hogy lehetséges-e a költészet a próza után?*

– Miloš Đorđevićnek van egy *Forum* nevű internetes folyóirata, ő fordította angolra néhány versemet, ezt az anyagot, amiből ezek a versek valók, bő egy éve írogatom. Nincs még egy teljes kötetnyi szöveg, de ha egyszer elkészül, a címe az lesz, hogy *E mint erdő* [szerbül: *Š kao šuma*]. Nem tudok erről többet beszélni, olvassák el, ha egyszer majd megjelenik. Mostanában nincs kiadóm se, és nem is igazán vágyom arra, hogy könyveket jelentessek meg, csak az alkotás, az írás mint tett, mint jelenség iránt vonzódok. Ha valaki olvassa a műveimet, azt tisztetem és jól is esik, de nincs vele más dolgom. Szívesen elküldöm az érdeklődőknek a szövegeimet. Nem akarok a könyvek megjelenésének a kérdésével foglalkozni, meg-

próbálok őszintén élni, a legszerényebb körülmények között, és az anyagi dolgok nem érdekelnek a kelleténél jobban. Az írás mint tett és maga a performance érdekel. Különböző irodalmi honlapokon jelentek meg mostanában szövegeim, Miljenko Jergović *Eiffel hídjá* című internetes felületén például, illetve egy zágrábi honlapon is rendszeresen olvasható vagyok.